

Назва конференції – «Modern and global methods of the development of scientific thought»

Назва секції – Журналістика

ІСТОРІЯ ФЕЙКУ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

**Косюк Оксана Михайлівна, кандидат філол. наук, доцент
Волинський національний університет імені Лесі Українки,**

o_kosuk@ukr.net

У розпал повномасштабної війни Російської Федерації проти України 2022 року в засобах масової комунікації знову актуальною стала проблема дезінформації та вкотре почалось обговорення природи фейку. Тож відслідкуємо це явище в аспекті появи, розвитку й модифікацій, застосовуючи контент-аналіз, порівняння, моделювання тощо, аби з'ясувати наскільки воно поширене й небезпечне у розрізі цивілізацій.

Термін «фейк» має безліч значень, залежно від сфери застосування. Лексема англійського походження. Дослівно перекладається як «підробка»: щось несправжнє, неправдиве. У царині журналістики фейк чи фейкові новини – це інформація, яка повністю або частково вигадана й не підтверджена реальними фактами. «Словник української мови» подає кілька визначень цього терміна [1]: інформаційна фальсифікація, містифікація, навмисне поширення дезінформації в соціальних медіа і традиційних ЗМІ; підробка; імітація; шахрайство; фінт, трюк. Тлумачний словник англійської мови «Collins English Dictionary» також пропонує набір дефініцій [2]: об'єкт, персона чи подія, які не є справжніми; хтось чи щось нереальне, шахрайське, підроблене; річ або подія, яка здається правдивою.

Зараз засоби масової інформації часто подають у заголовках словосполучення «фейкові новини». Приміром, один із матеріалів «Телевізійної служби новин» має назву «РосЗМІ знімають на окупованому Донбасі фейкові новини про "обстріли з боку ОС" – розвідка». А назва повідомлення регіонального інформаційного агентства «Конкурент» звучить так: «У Facebook розповіли, як боротимуться з фейковими новинами». У перелічених випадках слово «фейк» набуває дещо вужчого значення. «Фейкові новини» – сфабрикована інформація, яка за формою імітує повідомлення реальних засобів масової комунікації, але не за організаційним процесом чи наміром. Фейкові новини не втілюють редакційних норм і процесів для забезпечення точності та достовірності інформації», – таке визначення терміну «фейкові новини»

подають Девід М. Дж. Лейзер і Метью А. Баум у праці «Наука фейкових новин» [3].

Професор департаменту філософії, літератури, історії науки та техніки Берлінського технічного університету Аксель Гельферт у книзі «Фейкові новини: дефініція» зазначає, що термін «фейкові новини» потрібно вживати у випадках виключно умисного подання неправдивої інформації як новинної, з метою маніпулювання когнітивними процесами аудиторії [4].

Отже, поняття «фейк» слід сприймати у декількох значеннях: широкому, тобто «фейк» – об'єкт, персона, подія чи засіб, який є неправдивим, підробленим або шахрайським; і – у вузькому: інформація, здебільшого новинного характеру, яка повністю або частково вигадана і яку застосовують з метою маніпуляції думками та настроями аудиторії.

У ХХІ столітті масмедіа продукують гігабайти нової інформації у вигляді текстів, відео та фото, які згодом реципієнти виставляють на своїх особистих сторінках, та у месенджерах. Паралельно тривають години безперервного телевізійного мовлення. Як вислід, зараз аудиторія отримує в п'ять разів більше інформації, ніж, наприклад, у 1986 році [5]. Через величезні потоки даних люди перестають їх перевіряти й критично сприймати, бо, попри усі можливості, які ми маємо для ідентифікації правдивості, верифікувати усе просто неможливо. Звісно, це оперативно використовується із негативною метою, наприклад, для маніпулювання масовою свідомістю.

Термін «фейк» почав набувати виняткової популярності із розвитком усесвітньої павутини та появою в ній соціальних мереж, в яких аудиторія безкарно й безконтрольно ділиться інформацією та поширює її необдуманно. Наслідки такого обміну можуть бути незначними: приміром, ви надіслали знайомому неправдиву новину й на цьому циркулювання закінчилося, або ж сягнути глобального виміру, коли вся країна повірить у щось нереальне й неможливе. Ось, наприклад, російський засіб масової інформації «РИА Новости» активно поширює «відомості» про біолабораторії Сполучених Штатів Америки, які, ніби, присутні в Україні, і на яких, начебто, розробляють біологічну зброю проти росіян [6]. Абсурд? Але в нього вірить 80 % населення РФ.

Перша згадка про фейкові новини датується ще XVII століттям, тоді неперевірену, сфальшовану й цілком недостовірну інформацію назвали «газетною качкою». Існує декілька версій походження цього виразу. У контексті першої, мається на увазі анекдот бельгійського журналіста Корнеліссена, який цілком серйозно, як повноцінний медіаматеріал, розмістив смішну історію про ненаситність качок. У ній розповідалося, що маловідомий учений розрізав на декілька шматків качку й скормив її «на сніданок» дев'ятнадцятьом особинам цього ж виду. Незважаючи на те, що історія – суцільна вигадка, інші газети передрукували й поширили її на масову

аудиторію. Хоча згодом переосмислили й спростували. Відтоді слово «качка» стало уособленням вигаданої інформації.

За іншою версією, вираз виник у тому ж таки XVII столітті, але в Німеччині. Тоді, як кажуть, «качкою» стали називати матеріали, що містили вигадані дані. Окреслені «новини» маркувалися спеціальною позначкою «NT», що розшифровується, як «non testatur», тобто – не перевірено. На слух це словосполучення сприймалося як «енте», що співзвучне з німецьким словом, яке буквально означає «качка».

В історії засобів масової інформації описано чимало випадків, які вказують на те, що в період зародження та появи журналістики більшість новин складалися із неперевіреної й недостовірної інформації, оскільки основним завданням пражурналістів було не донесення інформації до аудиторії, а намагання заробити грошей з продажу газет, тому вони публікували вигадані історії, видаючи їх за правду, щоби підвищити продаж видань. До речі, ЗМК з якісною інформацією і з хорошого паперу завжди коштували дорожче, як вислід – пересічний мешканець епохи Просвітництва й не міг придбати газету. Отож, з метою зменшення витрат на виробництво, винахідливі медійники публікували недостовірні «факти» на дешевих аркушах.

Подекуди журналісти використовували фейки і з цензурних міркувань. Приміром, французька газета «La Gazette», яка видавалася з 1631 року, мусила публікувати неправдиву інформацію про короля, бо він сам і був «головним редактором» видання. Так з'явився матеріал, в якому йшлося про те, що Людовік XIII (Справедливий) одним дотиком може зціляти людей та виліковувати недуги [7].

У світовій історії фейкову інформацію використовували не тільки для того, щоб затьмарити розум масового читача, а й щоб приховати злочиння. Зокрема цим способом сімдесят років користувалася радянська влада, завуальовуючи репресії та геноциди: під час голодомору в Україні 1932-1933 рр. керівництво СРСР забороняло державним органам та закладам фіксувати смерті людей. 17 вересня 1932 року навіть вийшла постанова Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу про депортацію з території СРСР канадського журналіста газети «Дейлі Експрес» за публікацію інформації про «голодні бунти та повстання» на теренах соціалістичної держави [8].

Фейкову інформацію могли поширювати навіть випадково, але вона все одно завдавала шкоди. Так сталося у Сполучених Штатах Америки наприкінці 1930-х років: радіостанція CBS у своєму етері 1938 року вирішила запусити радіоспектакль Герберта Веллса під назвою «Війна світів». Радіослухачі сприйняли його за правдивий новинний репортаж і більше мільйона жителів на південному сході Сполучених Штатів повірили, що на Землю напали марсіани. Перелякане населення вимагало від силових відомств країни покінчити із загрозою марсіан, або ж видати добровольцям зброю, щоб вони могли захищати Америку [9].

У ХХІ столітті поширення фейкових новин вийшло на новий рівень. Тепер неправдиву інформацію застосовують як засіб ведення інформаційних воєн. Так з початком російсько-українського протистояння 2014 року один із засобів масової інформації РФ створив сюжет, опублікований 12 липня 2014 року, про трирічного хлопчика, якого, начебто, розіп'яли на очах у власної матері. Усе це виглядало насправду комічно, однак посіяти ненависть до українського народу серед російської аудиторії таки вдалося [10]. І цей фейк та його сприймання вперше поставили невиліковний діагноз нації, яка втягувала Україну у страшну кровопролитну війну.

Початок 2022 року знаменував нову еру у створенні й поширенні фейків, зокрема – у вигляді новин, бо з 24 лютого російська пропагандистська машина вийшла на геть абсурдний (з погляду здорового глузду) рівень дезінформації й маніпуляції, змагатися з яким неможливо через абсолютну закритість інформаційного простору ворожої держави та відверто брехливі стратегії ідеологів "русского мира". Однак про це варто писати окрему публікацію.

Список літератури:

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/fejk/komentarj> (дата звернення: 14.10.2022)
2. Іваницька Б., Данилів О. Вплив та значення фейків у світовій історії. 3-тє вид. Львів : «Львів. політехніка», 2020. 217 с. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-2020/vplyv-ta-znachennya-feykiv-u-svitoviy-istoriyi> (дата звернення: 14.10.2022)
3. M. J. Lazer D., A. Baum M. The science of fake news. American Association for the Advancement of Science, 2018. 359 p. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.aao2998> (date of access: 14.10.2022)
4. Informal Logic. Érudit. URL: <https://www.erudit.org/en/journals/informallogic/2018-v38-n1-informallogic04379/1057034ar/> (date of access: 14.10.2022)
5. Collins Online Dictionary. Definitions, Thesaurus and Translations. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake> (date of access: 14.10.2022)
6. Минобороны России сообщило о причастности инвестфонда Rosemont Seneca, которым руководит Хантер Байден, к финансированию биологических лабораторий на Украине. telegram.org. URL: https://t.me/rian_ru/155439?fbclid=IwAR3Y21V_g3zst6P3B7pTFusnjqR2jhrN-RW5K06a3kdTTa9AOzZRdmqYgpo (дата обращения: 14.10.2022)
7. Albert P. Histoire de la presse. Paris : Presses universitaires de France, 1996. 127 p.
8. Голодомор в Україні є одним з найсерйозніших злочинів ХХ століття. ТСН. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=kQiDwOewN30&t=4s&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D (дата звернення: 14.10.2022)

9. Герберт Веллс. Війна світів: аудіокнига. URL: <https://notatky.com.ua/gerbert-vells-viyna-svitiv/> (дата звернення: 14.10.2022)
10. Два раби та клаптик землі: роль російських фейкових новин у війні на Донбасі. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/ru/dva_rabi_ta_klaptik_zemli_rol_rosijskih_fejkovih_novin_u_vijni_na_donbasi_n830986 (дата звернення: 14.10.2022)